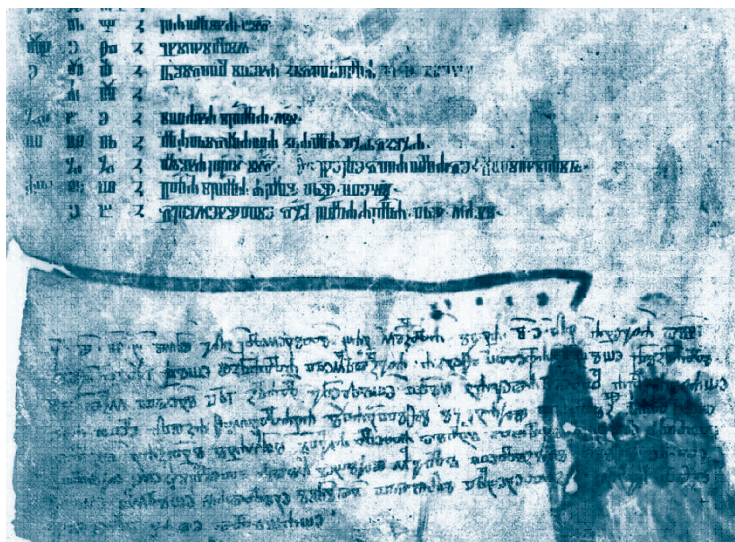

Glagoljaška glazbena baština u Solinu i njegovoj okolici

Mirko Jankov, prof.

Donji dio lista 244 brevijara Borgo Ilirico 5. na kojem je dopisana bilješka o smrti kneza Nikole Frankopana

Glagoljaštvo je svojom pojavom u dalekom IX. stoljeću započelo svoj dugovjeki razvojni put. Okolnosti koje su bile pratiteljem glagoljaške tradicije i imena često mu nisu bile naklonjene, dapače, nerijetko su ga htjele zatrti. Vrhunac glagoljaštva nastupio je krajem razdoblja srednjega vijeka, otkada možemo pratiti razvojnu putanju i značajne dosege u literarnim ostvarenjima. Naime počinju se tiskati i prve glagoljske knjige: misali (1483. godine), lekcionari, brevijari, koji svjedoče o kulturnom i duhovnom potencijalu Hrvata u tom vremenu.

I pak, nakon XVI. stoljeća, a osobito po učincima koje je svojim odredbama izvršio Tridentski koncil (1545. – 1563.), osjetila se potreba za glagoljaškim klerom, koji je bio u opadanju. Akcije i pokušaji sanacije postojećega stanja, poput onih koje su poduzeli nadbiskupi Zmajević, Bizza i Karaman, nažalost, nisu donijeli željene rezultate te je glagoljaštvo nastavilo propadati. Međutim upravo u tom vremenu svoje snage i potencijale uključuju

ju vjernici laici, koji nastavljaju drevnu i dugočasnu »crvenu nit«, unoseći i vlastite pučke elemente, koji donose novu svježinu u izrazu i inspiraciji. Bogata pučka glazbena baština solinskoga kraja unutar glazbenoga korpusa crkvene i svjetovne provenijencije njeguje brojne glazbene vrste: mise, pjevana čitanja/štenja i evanđelja, otpjeve (responzorije), plačeve (lamentacije), himne, strofne liturgijske i paraliturgijske pjesme, litanije, kolende, ljubavne

MIRKO JANKOV (1983.) na Muzičkoj akademiji u Zagrebu postigao je zvanje magistra glazbene pedagogije (2009.), te, kao drugi završeni studij, zvanje magistra muzike (orgulje – izvođački smjer, u klasi red. prof. Ljerke Očić, 2010.). Dobitnik je Rektorove nagrade Sveučilišta u Zagrebu u ak. god. 2009./2010. Student je poslijediplomskoga specijalističkog studija orgulja na Muzičkoj akademiji (mentori red. prof. Ljerke Očić i izv. prof. dr. sc. Vjera Katalinić). Dugi niz godina djeluje i na polju crkvene glazbe, a uz sviranje orgulja i zorno dirigiranje aktivno se bavi i organologijom te pedagoškim i muzikološkim radom, s posebnim interesom na stariju hrvatsku glazbenokulturnu baštinu i glagoljaško pjevanje. Jedan je od pokretača Međunarodne ljetne škole za trubu i orgulje u Solinu, kao i godišnjeg orguljskog i komornog ciklusa pod nazivom *Mali nedjeljni podnevni koncerti na Jordanovcu*.

pjesme, podoknice, čime zasigurno zauzima posebno mjesto u cjelokupnoj hrvatskoj etnomuzikologiji.

Uvod

Glagoljaštvo – glagoljaška baština i pjevanje; sve su to pojmovi koji u našoj svijesti imaju pomalo neodređeno značenje, možda ponajprije nedorečeno i neprecizirano. U ovome članku¹ nastoji se dati informacija, uvid i osvrt na ono što nazivamo glagoljaškim pjevanjem na solinskom području², koje uz grad Solin obuhvaća i okolna mjesta: Vranjic, Klis, Mravince i Kučine.³ Nastojat ćemo tako uvidjeti i pratiti zajedničku osnovu i nit koja povezuje drevnu baštinu spomenutih mjesta. I današnja pučka glazbena tradicija kakvu poznajemo, u napjevima svjetovne li pak crkvene provenijencije, doživjela je u određenom vremenu svojevrsnu bifurkaciju iste osnove – naime, one glagoljaške: stoga i ne čudi zamjetna sličnost između ta dva pola. Zanimljivo je razmotriti i povijesne okolnosti koje su u gotovo svim vremenima povijesnih zbivanja imale na solinskom području intenzivne učinke. Značajno je u tome smislu i razdoblje od XV. do XVIII. stoljeća, vrijeme opće opasnosti i ugroze od stranih osvajača, Turaka i Mlečana. Poslije teških dana za vrijeme mletačko-turskoga Kandijskog rata (1645. – 1649.) solinsko je područje opustjelo. Može se pretpostaviti kako je vrijeme ratnih pustošenja na solinskome prostoru uzrokovalo posvemašnji nazadak života, a napose onih ostvarenja koje se tiču izričaja u domenama pučkoga stvaralaštva. To se sa sigurnošću odnosi i na samu glazbenu tradiciju⁴, koja je time, uslijed višegodišnjega prekida tradicije, pretrpjela vjerojatno nenadoknadive gubitke.

Sredinom XVII. stoljeća generalni providur Lodovico Foscolo na po-

dručje Solina dovodi nekoliko stotina obitelji iz okolice Drniša, točnije iz Petrova polja, a pojedinim se imenima i danas može ustvrditi opstojnost u Solinu i okolnim mjestima.⁵ Novonaseljeno pučanstvo iz svoje postojbine donijelo je vlastiti glazbeni idiom, koji se nastavio njegovati i stasati dugi niz godina kao novi – solinski! U kolikoj je mjeri taj izričaj dijelio sličnosti ili razlike sa stari(ji)m pjevanjem solinskoga podneblja, nikada nećemo moći sa sigurnošću ustvrditi – barem ne dalje od konstatacije da je po pitanju pučke glazbene prakse vjerojatno i imalo dodirnih točaka. Ako ne po samom izričaju, onda zasigurno po glazbenim vrstama koje su se njegovale.

Važno je naime u našoj narodnoj/pučkoj crkveno-glazbenoj baštini shvatiti *sensus Ecclesiae* pučkoga stva-

.....

Osnova glagoljaškoga pjevanja prirodno se naslanja na stoljetnu baštinu gregorijanskoga pjevanja rimske Crkve, koje je ostavilo neizbrisiv pečat i na tisućljetnu tradiciju europske umjetničke glazbe uopće.

raoca, koji je bio sveprisutan tijekom proteklih stoljeća – dapače od samih njezinih početaka. Tu se dakle ponajbolje zrcali i izvanredan smisao za teološke kategorije i shvaćanje liturgičnosti, koje je, zapravo, bilo na značajnoj razini (bez obzira na opću lošu pismenost!).

Osnova glagoljaškoga pjevanja nekako se prirodno naslanja na stoljetnu baštinu *gregorijanskoga pjevanja*⁶ rimske Crkve, koje je ostavilo neizbrisiv pečat i na tisućljetnu tradiciju europske umjetničke glazbe uopće. A kako je već rečeno, zasigurno je za razvoj glagoljaškoga pjevanja značajno i osebujno pučko glazbeno stvaralaštvo, koje je u kasnijim vremenima ostvarilo i veću sličnost u izričaju profanoga i sakralnoga glazbenog idioma.

Tempo života naših predaka i suživljenost duhovnog i svjetovnog

momenta također je uočljiva: pučki je čovjek svoj (možemo reći s punim pravom – umjetnički) izričaj (a da toga nije bio niti svjestan!) tako stoljećima brusio ponajviše pod utjecajem nepogrešiva intuitivnog osjećaja i vlastita smisla za lijepo odnosno primjereno (u obje navedene sfere). S pokrštaivanjem Hrvata odnosno prihvaćanjem kršćanstva dotadašnji *narodni obredi* naizgled nestaju – zapravo, događa se njihova kristijanizacija i asimilacija. Oni nerijetko nastavljaju egzistirati u *narodnim običajima* »izvan crkve« iako tijesno graniče, odnosno prijanjaju i skladno se povezuju s obredima i dinamikom crkvene godine.⁷

U kontekstu glagoljaštva važno je shvatiti kako je liturgijska (i paraliturgijska) glazba živo tkivo, odjek stvarnosti/realiteta, i spada u domenu

primijenjenoga: u tome smislu ćemo se osvrnuti na sinkronizaciju liturgijske akcije glazbenim ruhom. Izvođači naših starih crkvenih napjeva pjevanje su doživljavali vrlo neposredno, rekli bismo »kao svoje« – prisutna je naime prava »intimna spona« između pučkih pjevača i njihova pjeva. Sama ta dimenzija dovoljna je da i danas shvatimo potencijal i snagu koju ova baština u sebi sadrži, a koja je u mogućnosti pokazati čudesne metamorfoze i preživjeti kao vitalan element čak i u nesklonim vremenima. Tomu smo se, uostalom, i u povijesti – staru kao i onu noviju – više puta i osvjedočili. Izvanredno je svojedobno uočio i Frane Bulić (1846. – 1934.), naš ugledni arheolog, povjesničar i svećenik, rekavši : »Tako je [narodu] omilio narodni jezik u crkvi, da više vjerski i religiozno na nj djeluje, nego sama misa. A što je glede hrvatskoga jezika u crkvi, tako je po prilici i od glagolice. Ne smije se u ove osobine dirati, to je s narodom sraslo.«⁸ Nastojat ćemo pratiti tijek glagoljaške

niti, koja se na području *solinske prodoline* njeguje – slobodno to recimo – sve do naših dana. Ipak, danas je situacija značajno drukčija negoli je to bila pred svega nekoliko desetljeća, ali ćemo pokušati proniknuti u fenomenologiju baštine koja je živa i nalazi svoju primjenu i danas – istina, manje negoli nekada. Iako je recipročnost u smislu međusobnog utjecaja svjetovnog i crkvenog izraza evidentna, trebamo posvijestiti život naših predaka, koji je bio daleko manje podijeljen između ovih dviju sfera unutar kojih je veza bila razumljiva i neposredna, zapravo, u cijelosti prirodna.⁹

Bez pretenzija za razlaganjem liturgijskih zakonitosti, norma i kategorija – budući da je ovdje ipak riječ o glazbenoj materiji – moramo se osvrnuti i na pitanje žive, današnje prakse u našoj sredini. Čini se da je danas potrebno iznaći novi modus ponašanja i našega odnosa prema tomu silnom bogatstvu: trebamo naime zauzeti adekvatan ali i jasan stav.¹⁰

Glagoljaško pjevanje: značenje, određenost i povijesne okosnice

Glagoljaško pjevanje predstavlja specifičan fenomen hrvatskoga glazbenog izričaja (za razliku od ostalih slavenskih naroda katoličke denominacije) na području od Istre, Primorja i otoka (Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag), srednje Dalmacije s otocima (Brač, Hvar, Šolta, Korčula, Vis) do Dubrovnika, a svoje početke ima još u IX. stoljeću. Jedan od rijetkih pisanih izvora koji nam govori o glagoljaškom pjevanju – a ujedno i prvome pisanom spomenu o crkvenom pučkom pjevanju u Hrvatskoj – zapis je kardinala Bosona, pratitelja i biografa pape Aleksandra III. (1159. – 1181.). Naime kad je papa 1177. godine posjetio Zadar, Boson navodi kako su ga mjesno svećenstvo i narod oduševljeno dočekali i pozdravili »pjevanjem bezbrojnih pohvala i

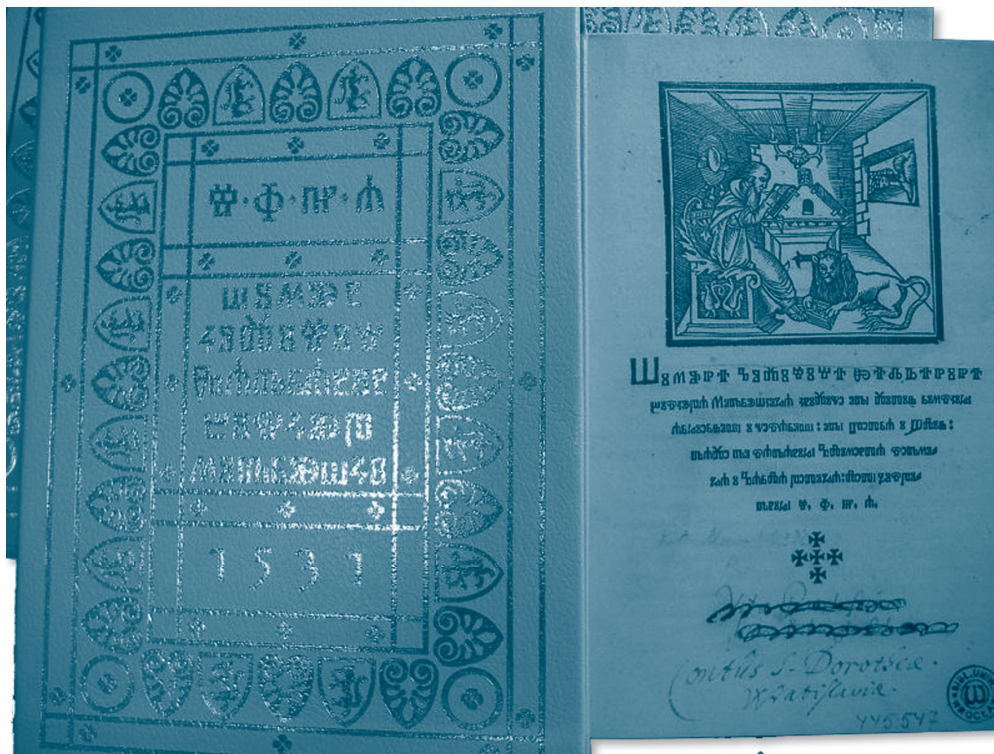
Župna crkva Gospe od Otoka u Solinu

popijevki, koje gromko odzvanjahu na njihovu slavenskom (hrvatskom) jeziku – *cum immensis laudibus et canticis altissime resonantibus in eorum sclavica lingua*«. ¹¹

Jezik na kojem se ovo pjevanje obavljalo bio je *crkvenostaroslavenski jezik hrvatske redakcije*, iz knjiga koje su pisane na glagoljici (*Misal kneza Novaka*, iz 1368., *Mrvojev misal*, iz 1403. godine).

V. Štefanić u svojem radu *Nazivi glagoljskog pisma*¹² objašnjava nastanak riječi glagoljaš: »U staroslavenskom odnosno crkvenoslavenskom *glagolati* znači pisati, grafički govoriti, pa je pisani glagol ekvivalent rečenom glagolu (riječi). Vjerojatno je na Zapadu, gdje je ovakva riječ bila neobična u narodu, bila povoljnija klima da se razvije novo značenje: glagolati ili glagoliti primijenilo se na govorenje svećenika

u bogoslužju pa je on postao glagoljaš, njegove knjige glagoljske knjige, njegovo pismo glagoljsko pismo i pomalo glagolica ili glagoljica – i to sve uporedo s nazivom slovensko pismo.« Za hrvatski naziv *glagoljaško pjevanje* možemo reći kako ima i šire značenje, jer se rabi za glazbene pojave u kojima uz svećenika (glagoljaša) sudjeluju i laici, pojedinci ili veće skupine.¹³ Što se tiče uporabnog jezika (crkvenostaroslavenski jezik hrvatske redakcije), on je kroz stoljeća unutar pjevanja laika postajao sve bliži govornom narodnom jeziku (tzv. *ščavet*, tal. *schiavetto*). Od XVI. do XVIII. stoljeća *ščavet* je ušao u mnoge naše crkve – tako da su pjevali i mnoge pjesme/tekstove kojih nema u *Rimskome obredniku*, poput *Gospina plača*, sprovodnoga napjeva *Bračo, brata sprovodimo* ili pak poznate božićne sekvence *U se vrime godišća*.

Prve tiskane glagoljske knjige kod nas

Od pisanih izvora, odnosno dokumenata koje potkrjepljuju našu spoznaju o glagoljaštvu, važno je navesti i *Misal po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine, koji je ujedno i prva hrvatska tiskana knjiga¹⁴ – nastala svega 28 godina nakon Gutenbergove četrdesetodvoredne *Biblije!* To je ujedno i prvi europski misal koji nije tiskan latiničnim slovima, a njegova pojava svjedoči o visokom društvenom, gospodarskom ali i intelektualnom i kulturnom potencijalu Hrvata u drugoj polovini XV. stoljeća. Još je zanimljiva činjenica da je misal tiskan na spomen dan Katedre sv. Petra (*Prestol svetago Petra apostola*)¹⁵, pošto su pobornici drugih interesnih sfera hrvatskim glagoljašima još od vremena Ćirila i Metoda predbacivali nedovoljnu odanost Rimu – ponajprije zbog uporabe pisma i jezika sv. Ćirila u liturgiji te zanemarivanja (službenoga) latinskog jezika. Glagoljaši kroz XV. i XVI. stoljeće na neki način nastojali zaštititi tako da su

tiskanje svojih knjiga vezivali uz kult sv. Jeronima, crkvenoga naučitelja i prevoditelja Biblije na latinski jezik (tzv. *Vulgata*). Tako su sv. Jeronima, na neki način, učinili baštinikom ćirilometodske tradicije, a glagoljicu nazivaju i *littera Hieronymiana*.¹⁶

Uz spomenuti *Misal*, među prve tiskane glagoljske liturgijske knjige valja navesti i *Lekcionar* iz 1495., dok su prvi tiskani brevijari: *Kosinjski* (1491.), *Baromićev* (1493.) i *Brozićev* (1531.). Posljednja tiskana knjiga na glagoljici treće je izdanje *Parčićeva misala* iz 1893. godine. Godine 1927. glagoljski misal tiskan je i latiničnim pismom, ali ga dio svećenstva nije prihvatio, već su se i dalje služili starijim glagoljskim misalima.

Glagoljaštvo u Hrvatskoj

Glagoljaška tradicija nastaje kao svojevrsan spoj između zapadnoga i istočnoga senzusa i tradicije upravo na ovim područjima, gdje je vjekovima dolazilo do miješanja Zapada i Istoka – dviju kultura i senzibiliteta srodnih ali i bitno različitih.

Uz rijetke iznimke zapisa i praktičnih uputa za izvođenje, stoljećima se glagoljaško pjevanje prenosilo usmenom predajom na mlađe generacije. Taj je proces osobito došao do izražaja s pomanjkanjem i nestankom starih popova glagoljaša, kada su naime vjernici laici počeli preuzimati intenzivniju liturgijsku funkciju.

Sjetimo se tako kako su Solunska braća¹⁷, sv. Ćiril (o. 826. – 869.) i sv. Metod (815. – 885.), bila zadužena za prosvjećivanje i opismenjivanje, naime apostolat među slavenskim narodima (među njima i Hrvatima) te za organiziranje bogoslužja; stoga i ne čudi da su prozvani »slavenskim apostolima«. Nakon različitih optužbi i rasprava, njihov rad i poslanje blagoslovili su i svečano odobrili rimski pape Hadrijan II. (867. – 872.) te Ivan VIII. (872. – 882.).¹⁸

U vrijeme kad su Solunska braća djelovala, na našim je područjima kršćanska tradicija baštinjena već stoljećima, naime od prvih kršćanskih vremena. Hrvatski narodni vladari, nakon što su po dolasku u ove krajeve primili kršćanstvo i, dobrim dijelom, kulturu nove sredine, brinuli su se i za duhovno-kulturnu klimu svojega naroda, koja je bila brižno njegovana pod okriljem Crkve. Nakon Metodove smrti, 885. godine, njegovi učenici su bili protjerani iz Moravske, a svoje su utočište naposljetku pronašli upravo

u hrvatskim krajevima, poglavito na sjevernim jadranskim otocima, Cresu i Krku (stoga se i otok Krk naziva »kolijevkom glagoljice«), koji su tada pripadali bizantskoj temi¹⁹ Dalmaciji. Tu su Metodovi učenici mogli nesmetano nastaviti s djelovanjem odgajajući prve hrvatske popove glagoljaše.

Naravno, i u daljnjim vremenima nije sve teklo bez napetosti ili bez sumnjičavoga pogleda sa samoga crkvenog vrha. Raspravljalo se o tome službeno u dva navrata, na samim počecima razvijanja glagoljaškoga izričaja, na splitskim crkvenim saborima, 924. i 928. godine. Tako je papa Ivan X. (914. – 928.), prigodom sazivanja II. pokrajinskog sabora u Splitu, 928. godine, prekorio dalmatinske biskupe što dopuštaju da se u njihovoj crkvenoj pokrajini nesmetano širi »Metodov nauk« te je zatražio da se u »u slaven-skoj zemlji« služba Božja obavlja na latinskome jeziku.²⁰

Knez Trpimir i benediktinci

Knez Trpimir (845. – 856.) je oko 852. godine na mjestu današnjih Rižinica (između Klisa i Solina) osnovao benediktinski samostan s crkvom – ujedno najstariji benediktinski samostan kod nas. Tu je doveo monahe²¹ iz čuvene opatije Monte Cassino u Italiji ili nekog drugog franačkog benediktinskog samostana (što se ne može sa sigurnošću ustvrditi). Samostanski kompleks nalazio se na mjestu gdje je u starijem vremenu vjerojatno bila rimska *villa rustica*. Sam Trpimir opskrbio je svoju zadužbinu svime potrebnim za život samostanaca.²²

Važna je naime činjenica da su upravo benediktinski monasi bili aktivatori i njegovatelji europske kulturno-duhovne klime, a te su dosege zasigurno donijeli i do naših strana unoseći značajno osvježanje i intelektualni napredak našim krajevima. Druga prepoznatljiva monaška djelatnost bila je

upravo gregorijansko pjevanje, koje se godinama njegovalo po europskim benediktinskim samostanima. Centri njegova učenja bili su Metz, Chartres, St. Gallen i dr. – i upravo se tu ono izgrađivalo kao glazba koja će u sljedeća dva stoljeća dosegnuti svoj vrhunac; u sadržajnom, formalnom i izražajnom pogledu te postati sigurna osnova i temeljna vrsta zapadne glazbe. Pitanje benediktinaca i njihovih samostana koji su se od toga vremena proširili diljem naših primorskih krajeva prevažno je i u širem smislu kulturacije tih krajeva – a napose u smislu glazbe.

U Rižinicama je 1891. godine pronađen natpis na ostatku nekadašnje oltarne pregrade (pluteja), koji glasi: »*Pro duce Trepimero ... preces XPO (= Christo) submitatis et inclinata habete colla trementes – Za kneza Trpimira ... prikažite Kristu molitvu u strahopoštovanju prignuvši glavu*«²³. Mnogo nam ovaj ulomak govori, jer benediktinski monasi liturgijsku službu mise i časoslova već vjekovima običavaju moliti pjevajući. U ono vrijeme bile su uobičajene i službene molitve za narodne vladare i vjerske dostojanstvenike (još jedna osebujna praksa, koja se i na našim prostorima zadržala gotovo do suvremenoga doba). Ta osebujna monaška tradicija pjevanja zasigurno se odrazila i na kasniju baštinu pučkog i liturgijskog pjevanja po čitavoj jadranskoj obali, gdje je praksa pjevane mise i časoslova, kako je već rečeno, postala uobičajena, čak i uz visok pučko-umjetnički glazbeni izričaj.²⁴

Kod nas su, osobito u kasnom srednjem vijeku, benediktinci glagoljaši gajili i kulturni izričaj prianjajući uz pučku kulturu – njegovali su i nosili glagoljašku tradiciju (posebice na otoku Krku). Glagoljaštvo (a unutar njega i pripadajuće pjevanje) po svojoj naravi i biti izrasta direktno iz *ćirilometodske tradicije*, koja je i uopće specifična te po mnogočemu zanimljiva.

1. Natpis kneza Trpimira, Rižinice, Klis, zabat
2. Ruševine dvorca kneza Trpimira, Klis

Svekolika glagoljaška baština svakako ima svoje doticaje s tradicijom rimske Crkve (gregorijansko i ambrozijansko pjevanje), uz natruhe bizantskoga crkvenoga pjevanja (Amédée Gastoué), kao i domaćega slavenskog (hrvatskog) idioma. Ipak, za razliku od staroslavenskoga pjevanja, koje se razvijalo unutar tzv. »istočnoga obreda«, glagoljaško pjevanje neposredno izrasta iz zapadne, Rimske liturgije.

I naš uvaženi muzikolog Jerko Bezić (1929. – 2010.) razmatra dva formativna puta glagoljaškoga pjevanja u razdoblju od X. do sredine XIII. stoljeća, navodeći kako »prvi smjer potječe iz najstarijega slavenskog liturgijskog pjevanja što su ga u bizantsku Dalmaciju donijeli učenici Solunske braće. To se slavensko liturgijsko pjevanje

Isus Hrist, Bog, Človek (u križu), oko križa: Život, cesarstvu, vlada, leta 1901., crkva Bezgrješnog začeca u Kučinama

dalje oblikovalo pod znatnim utjecajem grčkog, bizantskog liturgijskog pjevanja u gradovima tada bizantske teme Dalmacije. Drugi smjer je znatno mlađi. Počinje se razvijati u vrijeme kad redovnici–glagoljaši postupno primaju Regulu (Pravilo) sv. Benedikta. Na liturgijsko pjevanje redovnika glagoljaša uz spomenutu Regulu indirektno djeluje beneventanska glazbena tradicija i tadašnje latinsko crkveno pjesništvo (himne i sekvence).²⁵

U razdoblju srednjega vijeka na Zapadu se razvila bogata liturgijska praksa kao i brojne pučke (paraliturgijske) pobožnosti (kulta svetaca, mučenika, oltara i sl.), što je rezultiralo mnoštvom napjeva, molitava, obreda i običaja. U liturgiji se, s jedne strane, počela pojačavati klerikalizacija službenih obreda, a to je na neki način iz sudjelovanja isključilo vjernike laike. S druge strane, kod Hrvata se paralelno njeguje bogoslužje na narodnom jeziku, koje

je puku bliže jer u njemu nalazi razumijevanje i mogućnost vlastita (glazbenog) izraza. Naravno da ovaj suživot nije prolazio bez tenzija između dviju oprečnih struja, latinskog svećenstva i narodnih popova glagoljaša.

Nakon dugovjeke vladavine Venecije, i austrijska vlast, od početka XIX. stoljeća, nije bila naklonjena pitanju glagoljice, pošto je u glagoljaškom bogoslužju vidjela panslavističku opasnost. I u posljednjem stoljeću pitanje glagoljaške prakse u hrvatskim zemljama nailazilo je na povišene tenzije i neprijateljski stav. Tako je u XX. stoljeću papa Pio X. (1903. – 1911.), inače nesklon staroslavenskom jeziku u liturgiji, zatražio u dva navrata (1906. i 1909.), putem Svetoga zbora obreda, od dalmatinskih biskupa popis glagoljaških župa na njihovu području.²⁶ Igram služaj, do tog popisa nikada nije došlo, tako da je praksa glagoljanja nastavila živjeti još nekih pola stoljeća – sve do reforma II. vatikanskog sabora.

Glavne značajke glagoljaškoga pjevanja

Istraživanja brojnih hrvatskih (Frano Kuhač) i stranih glazbenih etnologa pučku glazbenu baštinu u Hrvata svrstavaju u red onih najstarijih u Eu-

sve do naših dana ostalo je agrafičko, čemu su zasigurno pridonijele (nepovoljne) društvene i političke okolnosti u kojima su živjeli popovi glagoljaši. Uz rijetke iznimke zapisa i praktičnih uputa za izvođenje, stoljećima se glagoljaško pjevanje prenosilo usmenom predajom na mlađe generacije.²⁹ Taj proces osobito je došao do izražaja s pomanjkanjem i nestankom starih popova glagoljaša, kada su naime vjernici laici počeli preuzimati intenzivniju liturgijsku funkciju. Tijekom vremena u kojem su laici počeli imati više udjela u bogoštovnom pjevanju, zamjetna je uzajamnost između svjetovnoga izričaja s crkvenim – što je dalo i snažan pečat istovjetnosti *narodnoga genija*, koji ga je stvarao i stoljećima njegovao kao živo tkivo i izraz vlastitoga duhovnog senzibiliteta.

U pristupu analizi glagoljaškoga pjevanja priječe se i mnoge objektivne poteškoće; naime gotovo da i ne postoje notni zapisi stariji od XVII. stoljeća, a sve do početka XX. stoljeća nije bilo relevantnoga načina fiksiranja glagoljskih napjeva – ono se prenosilo s koljena na koljeno usmenim putem (*a memoria*).³⁰ Rečeno je već kako je to bogoslužno pjevanje temeljeno na rimskoj liturgijskoj osnovi, na crkve-

Izvođači naših starih crkvenih napjeva pjevanje su doživljavali vrlo neposredno, rekli bismo »kao svoje« – prisutna je naime prava »intimna spona« između pučkih pjevača i njihova pjeva.

ropi²⁷, a glagoljaško pjevanje unutar liturgijskih čina jedinstveno je u rimokatoličkoj Crkvi uopće. Pažnju stručne javnosti počelo je privlačiti sredinom i krajem XIX. stoljeća, a sustavnija znanstvena istraživanja realizirana su tek od polovine XX. stoljeća.²⁸ Taj proces, svakako, podrazumijeva dugotrajan ozbiljan i multidisciplinarni pristup, budući da se radi o izrazito osjetljivoj materiji. Glagoljaško pjevanje

nostaroslavenskome jeziku hrvatske redakcije – za razliku od različitih istočnih staroslavenskih pjevanja Crkava istočnoga obreda, poput ruskoga, bugarskoga, srpskoga ili makedonskoga »pojanja«. Po svoj prilici, negdje od polovine XIII. pa do polovine XV. stoljeća razdoblje je tzv. *slobodnog razvoja glagoljaškoga pjevanja*, a u tom vremenu svoj su osobiti doprinos ostavili glagoljaški benediktinski samostani.

Strani vladari i njihovo tutorstvo, kojemu se stoljećima nismo mogli otrgnuti, imali su najčešće negativan stav prema glagoljaškoj tradiciji. Venecija, koja je gospodarila priobalnim područjem dugi niz godina – od 1085. do 1797. godine – donekle je tolerirala glagoljaštvo. Nije zanemarivo da su biskupi gotovo redom bili talijanske narodnosti i, shodno tome, inklinirali političkim interesima koji nisu išli na ruku glagoljašima. Kod Hrvata se narodna bogoslužna glazba njeguju od srednjega vijeka, a od XVIII. i osobito XIX. stoljeća počinje i veća zastupljenost vjernika svjetovnjaka u bogoslužnim činima. Oni na taj način neminovno unose u crkveno pjevanje elemente svjetovnoga glazbenog izričaja i pučkih označnica pojedinih područja. Glagoljaško pjevanje, jednako kao i ono gregorijansko, ne poznaje instrumentalnu pratnju – ono se izvodilo *a cappella*.³¹

U XVIII. stoljeću ono se već duboko ukorijenilo u duhovno-kulturnoj

klimi glagoljaških župa, poglavito onih primorskih. Matej Karaman (1700. – 1771.), osorski biskup (1742. – 1745.) i kasnije zadarski nadbiskup (1745. – 1771.), donosi zanimljiva svjedočanstva o praksi među ilirskim (hrvatskim) svećenstvom. U svom spisu *Del clero Illirico*, iz 1741. godine, pod naslovom *Povertà delle Parocchie Illiriche* donosi sljedeće: »Kad se (mladi) svećenik vrati u očinsku kuću, dodjeljuje se na službu svojoj (župnoj) crkvi koja je jedna vrsta zborne (kanoničke) crkve. Sela – makar su i malena – imaju župnika kojemu su podređeni kapelani i obični popovi. Nedjeljom i u blagdane oni svečano pjevaju misu i kanonske ure (le Ore Canoniche), a u obične dane (giorni feriali) pjevaju mise na godišnjice (smrti župljana-gôdove) kao i mise za pokojne (na dan sprovoda). Njihovo pjevanje ne prati nijedan instrument. To je pjevanje bez (stručne muzičke) izobrazbe, sastavljeno od izvjesnog jednostavnog i dirljivog (dirljivo svečanog) napjeva koji pobuđuje pobožnost. Zbor je brojčan jer ga sastavljaju svećenici, klerici, učenici (dijaci) i mnogi drugi laici kojima nije teško naučiti molitve što se pjevaju u njihovu jeziku, niti im je teško prilagoditi glas pjevanju (odnosno napjevu i načinu pjevanja) koje traži više pobožnosti negoli umijeća.«³²

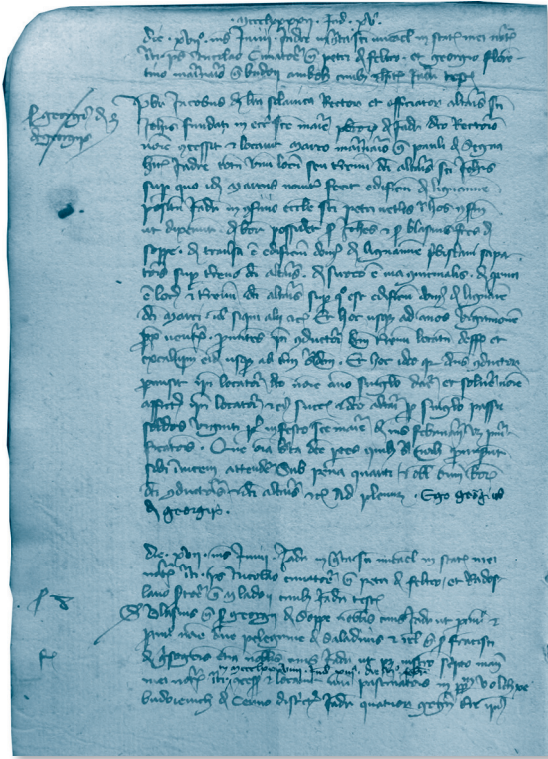
Valja spomenuti i Tridentski koncil (1545. – 1563.), koji je na zasjedanjima saborskih otaca razmatrao brojna pitanja crkvene provenijencije. Ipak, glagoljaško pjevanje kao da je na neki način bilo izostavljeno od razmatranja. Možda je to bilo stoga što je crkvenostaroslavenski jezik tada već bio mrtav te kao takav nije predstavljao opasnost po pitanju hereze ili sličnih zastranjenja od nauka Crkve ili pak odredbi Koncila. Trident je potaknuo i otvaranja zavoda – sjemeništa za izobrazbu klera, što je dugoročno, ipak, donijelo negativan učinak za glagoljaški kler,

koje je nova, sistematska koncepcija izobrazbe latinskoga svećenstva još više ugrozila.

U vremenu XVIII. stoljeća već se jasno osjetio nedostatak glagoljaškog svećenstva, pa su i neki mjesni dalmatinski ordinariji nastojali razmišljati i djelovati u smjeru revitalizacije glagoljaštva. Istaknuta imena bili su Vicko Zmajević (1670. – 1745.), barski i zadarski nadbiskup, veliki zagovaratelj bogoslužja na narodnom jeziku, koji je začeo ideju osnutka sjemeništa za »hrvatske sinove sa sela – *per clero della campagna*«, čiju realizaciju na žalost nije dočekao. Započeto djelo dovršio je njegov nasljednik Matej Karaman (1745. – 1771.), Splitsanin, »vrstan erudit i požrtvovan pastir«, otvorivši 1748. godine u Zadru *Ilirsko sjemenište (Collegium Illiricum)*.

Splitski nadbiskup Pacific Bizza (1746. – 1756.) 1750. godine u Priku kod Omiša otvara glagoljaško sjemenište (u kojem je svoje školovanje

Zadarski bilježnik, Articutus de Rivign

započinje i vranjičanin Frane Bulić). U vremenu Narodnoga preporoda javljaju se i snažniji, dapače znanstveni interesi za ta pitanja. Tu svojim angažmanom prednjače Josip Juraj Strossmayer (1815. – 1905.) te Franjo Rački (1828. – 1894.), koji su zagovarali proširenje slavenskoga bogoslužja kod Hrvata. U tom vremenu znakovito je i zanimanje za stariju hrvatsku povijest iz vremena narodnih vladara te ćirilometodsku baštinu.³³ S vremenom se dakle, zbog različitih okolnosti, staroslavenski jezik odnosno glagoljica sve manje upotrebljavaju u bogoslužju. Razlozi su bili crkveni ali i praktični, i to najčešće političke prirode. Kako bilo, s vremenom su i svećenici sve manje poznavali glagoljicu, budući da su se u procesu izobrazbe kao i u svakodnevnom životu služili poglavito latiničnim pismom (iako je staroslavenski bio eventualno jedan od predmeta koji se izučavao). Shodno tome, pojedini su svećenici više inklinirali latinskome jeziku te su na neke gla-

goljaške župe³⁴ uvodili u bogoslužje i latinski jezik, dok se puk i dalje služio staroslavenskim jezikom, odnosno, kasnije, ščavetom i, najzad, razgovornim hrvatskim jezikom. Takve (ne) prilike često su izazivale konfuziju i u pastoralu ali i u crkvenoj hijerarhiji – osobito među onim strukturama koje su zagovarale latinski jezik.

Glazbene osobitosti glagoljaškoga pjevanja

Što se tiče samih karakteristika glagoljaškoga pjevanja, ono je jednoglasno i višeglasno (najčešće dvoglasno)³⁵ i bez instrumentalne pratnje (a cappella); izvodi se, gotovo u pravilu, u glasnoj dinamici, bez većih dinamičkih nijansiranja i grlenim tonom. Ritamsko se gibanje temelji na slobodnoj (ali proživljenoj) deklamaciji teksta, što rezultira lijepom i bogatom razvijenošću melodijske linije *liturgijskog recitativa*.³⁶ Jasna i čvrsta deklamacija od osobita je (i praktična) značaja i za skupno pjevanje, budući da doprinosi boljem jedinstvu i općoj skladnosti izvedbe.³⁷

Melodijski obrasci glagoljaških napjeva (graduala, versa/stihova, himni, strofnih pjesama) nemaju istu fizionomiju kao gregorijanski napjevi

nje jednostavnim ali prepoznatljivim zapjevom (*incipit*) od nekoliko tonova (melizmatski motiv), nakon kojega nastavlja s izlaganjem teksta, sve do završetka s lijepim i često puta razvijenijim melizmatskim kadencama.

Pjevani dijelovi mise često su temeljeni na osnovi istoga melodijskoga obrasca, i to po načelu psalmodijskoga pjevanja, koje pak omogućava izvanrednu adaptaciju samoga teksta u prepoznatljivi meloritamski obrazac, osiguravajući tako i unutarnje jedinstvo. Oblici pjevanja paraliturgijskih pjesama, kao i pjevanja liturgijskih čitanja (*štenja*) odnosno evanđelja, kombinacija su melizmatskog i silabičkog načina – slično kao i u gregorijanskom pjevanju.

Te karakteristike pak omogućuju optimalnu integraciju subjektivnog i objektivnog elementa pri izvodenju – zapravo osiguravaju *aktivan odnos* između izvođača i slušatelja spram teksta i njegova značenja. Naime recitativ osigurava jasno razumijevanje i proživljenost teksta (naravno, u njegovu kontekstu), dok melodijski zanimljivi završeci (kadence) daju osobito zanimljivo muzikalno sjenčanje pojedinoj liturgijsko-glazbenoj vrsti odnosno napjevu.

Jedan od rijetkih pisanih izvora koji nam govori o glagoljaškom pjevanju – a ujedno i prvom pisanom spomenu o crkvenom pučkom pjevanju u Hrvatskoj – zapis je kardinala Bosona, pratitelja i biografa pape Aleksandra III. (1159. – 1181.).

u latinskom bogoslužju. Oni su naime svečani liturgijski recitativi, koji su možda dijelom i preuzeti iz obilnoga gregorijanskog repertorija³⁸ – ali su svakako pojednostavnjeni. Takvi recitativi podrazumijevaju pjevanje većine tekstova (graduala, poslanica/*pištula*, zavlaka, evanđelja i različitih versa/stihova/psalama) na jednom tonu, uz blagu oscilaciju. Pjevač često započi-

»Tijekom vremena množio se program liturgijskih i nabožnih tekstova, odnosno napjeva, pa bismo mogli mi danas razlikovati izvorno liturgijsko glagoljaško pjevanje i starohrvatsko crkveno pjevanje (pučke popijevke) koje je na pjesničke tekstove nastalo kao neposredan odraz glagoljaškog pjevanja.«³⁹ Ipak, pojedini su se specifični stari jezični izrazi uspjeli zadr-

žati i do naših dana: u tome smislu i možemo unutar tekstova koji su nam sasvim jasni i razumljivi uz pojedine arhaizme naići i na prave (često puta i iskrivljene) jezične relikte iz starijega vremena.⁴⁰

Od liturgijskih oblika koji su se nekada izvodili, glavnina napjeva razdijeljena je na pjevanje *mise* i (dijelova) *božanskoga časoslova* (*oficija*), nedjeljama i blagdanima kao i pokojničke mise, što je vjekovna tradicija, osobito po našim primorskim župama.⁴¹ Što se tiče napjeva koji su se izvodili za vrijeme mise, tu podrazumijevamo nepromjenjive⁴² (*Ordinarium missae*) i promjenjive dijelove (*Proprium de tempore*). Sam božanski časoslov (*Officium divinum*), »službena molitva Crkve«⁴³, ovisno već o važnosti i fizionomiji pojedinoga časa, sadrži psalme, otpjeve, kantike i sl. Dijelovi časoslova koji su se svečano obavljali, dakle pjevali bili su najčešće oni najvažniji, »stožerni časovi« – naime *jutarnja* (odnosno *jutrenja*) i *večernja*. Zanimljivo je navesti kako je u crkvama solinskoga kraja (uostalom, kao i u većini drugih dalmatinskih crkava) za vrijeme Velikoga tjedna glazbeno-obredna praksa bila osobito intenzivna i bogata: izvodile i tzv. *noćnice* (*nocturni*), kao dio jutarnje (*matutin*), nakon čega su slijedile *po-hvale* (*laude*) i najzad *misa*.⁴⁴

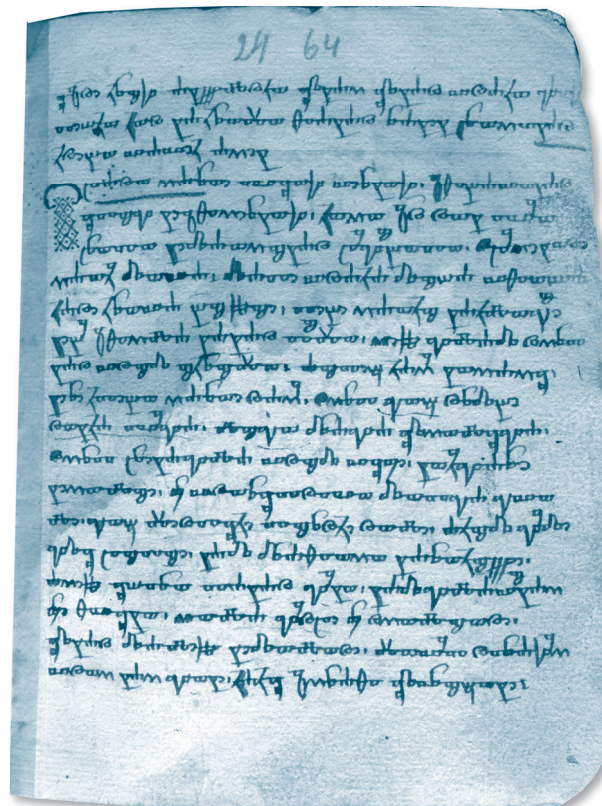
Pučki pivači – baštinici glagoljaške tradicije

Glagoljaško pjevanje spada u domenu liturgijskoga i paraliturgijskoga⁴⁵ glazbenog izraza kojeg su, unutar svoje kleričke službe, obavljali i izvodili popovi glagoljaši, a s vremenom je, kako je već rečeno, gotovo u potpunosti prešao na laike angažirane pri bogoslužnim činima. To je osobito zamjetno početkom i sredinom XIX. stoljeća, s nestankom popova glagoljaša, kada se intenzivira liturgijski angažman puka.

U primorskim mjestima, gdje je glagoljaška baština bila već stoljećima ustoličena, živjela je i tradicija »seljačkih« zborova⁴⁶ – tzv. *pivača* ili *kantadura*, kako su ih gdjekad nazivali – oni su često bili članovi bratovština koje su postojale u brojnim župama.⁴⁷ Tako je bilo i u crkvama »podno Klisa« – u Solinu npr. *Pučki pivači Gospe od Otoka*. Naime čast *pivača* nije mogao imati svatko; bila je to obiteljska tradicija, koja se prenosila na sinove. Dječaci su tako od rane dobi prisustvovali pjevanju *pivača* i učili se toj vještini (uz stanku za vrijeme *cvitanja glasa*), a bivali bi primljeni među tek njih tek nakon što bi im napjevi ušli u *oba uha*. Na čelu zbora/klape bio je obično najstariji *pivač*, koji je predvodio i započinjao pjevanje dok su ostali *šekondirali*. Iako se nije pjevalo ni po kakvim stručnim glazbenim pravilima, već izrazito prema muzikalnom osjećaju, spomenuto *šekondiranje* često je predstavljalo pravu akordnu pratnju (koja se u pravilu temelji na tri osnovne harmonijske funkcije: toničkoj, subdominantnoj i dominantnoj).

Izvodilačka praksa bila je podcrtna angažiranim i aktivnim odnosom glazbene i literarne supstance, rezultat čega je zanosno pjevanje i sasvim osobita doživljajnost izvedbe. Često puta *pivači* bi se dijelili i u dva kora te naizmjenično pjevali, što je opet eksplicitna stara crkvena tradicija dijalogalnog pjevanja, koje su osobito njegovali monasi i redovnici za vrijeme pjevanja časoslova.⁴⁸

Pjevalo se iz liturgijskih priručnika⁴⁹, koji su pratili dinamiku crkvene godine i obredne rubrike, kao što su bile *Pistole* i *evanghielya priko suega godiscta* (Venecija, 1613.), fra Ivana Bandulavića, *Ritual rimski istomačen slovinski* (Rim, 1640.), Bartola Kašića

Tkonski zbornik

ili zbirka Matije Čulića, *Pisme duhovne različne* (Venecija, 1805.). Kasniji priručnik, koji se često koristio u bogoslužju, bio je *Hrvatski bogoslužbenik ili zbirka Večernja i nekih jutrenja po novom Rimskom Brevijaru* (s dodatkom raznih molitava, obreda i pjesama).⁵⁰

Kako je već rečeno, glazbeni izričaj je živ te neminovno podliježe transformacijama, često puta na način da glazbeno nadareniji pojedinci unose vlastitu muzikalnost, doživljajnost fraze, a često i melodijskoga obrasca kojega najčešće ukrašavaju (tzv. *fioriture*, ukrasi). Tako i danas u mjestima našega kraja imamo pjevače koji izvode specifične vrste, poput pjevanja *štenja*, evanđelja ili pak pjevaju ulogu pripovjedača u izvedbi *Muke Gospodinove* u Velikome tjednu.

Prema sadržaju i funkciji tekstova, J. Bezić u svojoj studiji razlikuje deset osnovnih skupina napjeva.⁵¹ Sličnu

Novljanski breviyar, Novi Vinodolski

podjelu, ponešto izmijenjenu, iznijet ćemo i ovdje, s najzanimljivijim primjerima napjeva. Ipak, treba imati na umu kako se ovaj prikaz najvećim dijelom referira na pretkoncilsku (tzv. tridentSKU) liturgiju, kakvu danas više ne poznajemo.

Redosljed bi izgledao ovako:

- Pjevana misa u nedjelje, svetkovine i blagdane (*Solinska pučka misa*).
- Oficij (služba časoslova) tijekom čitave crkvene godine (nedjeljama te svetkovinama i blagdanima, a napose intenzivnije u danima Velikoga tjedna).
- Oficij i pjevana misa za mrtve i sprovod pokojnika (*Kralju kojemu sve živi; Iz dubine vapijem tebi; Prosti mi, Gospode; Ruke su me tvoje učinile; Braćo, brata sprovodi-mo...*).
- Obredi Velikoga tjedna (*Muka Gospodina našega Isusa Krista;*

Puče moj, Dajem vam zadnju zapovijed; Razdijeliše među se haljinu moje; Isповидajte se...).

- Tijelovo (*Hvali, Sion, Spasitelj; O jezici, hvale dajte/Usta moja, uzdižite* (suvremeni prepjev)).
- Litanije (*Litanije lauretanske BDM, Litanije Srcu Isusovu, Litanije sv. Anti*).
- Božićne pjesme (*Stipan jur blaženi*).
- Hvalospjev poslije mise (*Budi (po)faljeno (i) po sve vrime*).
- Pjesma patronu, zaštitniku mjesne crkve (*O prislavna, Božja Mati; Zdravnam, Roče*).

Razlozi za obavljanje (dijelova) oficija – prakse koja me u posljednje vrijeme posebno zaokuplja, a zasigurno je nedovoljno istražena – mogu se pronaći u prijekoncilskim liturgijskom propisima koji su određivali slavljenje mise do podneva pojedinoga dana (uz rijetke iznimke kada su se mise slavile navečer: obično su to bile tzv. *vigilije* (uočnice), večer uoči najvećih blagdana). Tako se u po-

ke). Razloge (i krivnje?) za te izmjene nije uvijek lako i jednoznačno odrediti, budući da (liturgijski) pastoral često zahtijeva i stanovitu elastičnost u pristupu i radu.

Naime i odluke Drugoga vatikanskoga sabora (1963. – 1965.) imale su za posljedicu izmjene koje su se u praktičnom izričaju – a ovdje je riječ o onom glazbenom, i to pučkom – manifestirale kao prekid tradicijskoga pjevanja, koje kao takvo nije više nalazilo na svoju primjenjivost u novonastalim (obredno-liturgijskim) okolnostima.⁵² Danas nerijetko dolazi do zabune kada se razgovara o crkvenom pjevanju prije Koncila. Iz svijesti su dakle često iščezli mnogi sastavni elementi – koji su kao takvi bili funkcionalan dio⁵³ organske cjeline liturgije – tako da je gdjekad preostalo nejasno shvaćanje ove zbilja široke materije.

Zaključak

Glagoljaška baština, napose ona na solinskom području, vrelo je najraznovrsnijih (i ne samo onih glazbenih) elemenata, koji su stotinama godina pratili život pučkoga čovjeka – težaka, od rođenja do smrti. S pjesmom su

Osebuja benediktinska monaška tradicija pjevanja zasigurno se odrazila i na baštinu pučkog i liturgijskog pjevanja na čitavoj jadranskoj obali, gdje je praksa pjevane mise i časoslova postala uobičajena, čak i uz visok pučko-umjetnički glazbeni izričaj.

sljepodnevnim satima smjela i mogla obavljati jedino služba časoslova. Nažalost, danas se po crkvama solinskoga područja oficij više ne moli, a osobito ne na svečan način, kao nekada. Ipak, izuzetak je Vranjic, gdje se i danas održalo pjevanje svećanih večernji o svetkovinama i najvažnijim blagdanima (Božić, Uskrs, Duhovi, obljetnica posvete mjesne crkve i, naravno, za blagdan patrona, sv. Martina) te *božićne jutrenje* (koja se anticipira u Badnjoj noći, neposredno prije mise polnoć-

dolazili na ovaj svijet, uz pjesmu su ga i napuštali. Dvije su to krajnosti, dva lica življenja, zaodjevena glazbenim ruhom osobite vrijednosti. Metamorfoze u izričaju, fine sfumature unutar (naizgled) rustikalnoga načina izvođenja i shvaćanja predstavljaju osobitu osjećajnu kvalitetu u ovoj glazbi: i u tvorbenom i izvođačkom smislu. Usudio bih se reći kako je u žuljevitom životu naših djedova pjevanje imalo svojevrsnu psihološko-terapijsku ali i metafizičku dimenziju – odlike svo-

jevrsne najintimnije ispovijesti osobnoga uvjerenja u njihovu žuljevitost i tešku životu... Koliko god da smo se mi danas promijenili, tomu dojamu ne možemo umaći slušamo li naše stare pjevače, dok na sprovodu s gotovo djetinjim zanosom pjevaju dirljivo Jobovo štenje.⁵⁴

Glagoljaška baština, na svom dugovjeku putu prošla je trnovit put afirmacije, preživješi sve do naših dana. Od vremena do vremena doživljavala je razdoblja cvata i poleta ali i životarenja, na marginama u distrikturalnoj nepristupačnosti, zanemarena. Ipak, na neki je način uvijek bila prisutna. Sama činjenica o tom zbilja golemom i vrijednom kulturnom blagu trebala bi unaprijediti naše suvremeno shvaćanje i valorizaciju fenomena glagoljaštva, koje je unatoč svim povijesnim nedaćama pokazalo izvanrednu vitalnost i otpornost; a u svojoj nenametljivosti i samozatajnosti i neposredan umjetničko-duhovni izražaj.

Divno jednom reče i svećenik Lovre Katić kako je »lipo ... čuti kad misnik zapiva glagolački Slava v višnjih Bogu i kad ono raširi ruke pa na ime ciloga naroda klikne nebesima: Viruju v jedinago Boga. Stari su naši pivali tako, virovali tako – pa i mi pivamo tako, vi-rujemo tako, da bi vazda tako bilo«⁵⁵.

Ipak, pred nas – danas, postavljaju se novi zahtjevi (bili mi toga svjesni ili ne), po pitanju našega odnosa spram blaga koje smo naslijedili. Nemoguće je od živoga organizma, kao što je to pučko glazbeno tkanje, očekivati da ostane balzamirano, okamina izvan vremena i prostora, izvan pripadajućega konteksta stvarnosti. Jer, svaka (istinska) umjetnost – pa i ona pučka navlastito – odraz je stvarnosti, ali predstavlja i stvaranje vlastita realiteta. Svakako, to je izazov kojemu se treba znati dovinuti.

LITERATURA

- Jerko Bezić, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, Zadar, 1973.
- Jerko Bezić, *Spomenici glagoljaškog pjevanja u Poljicima kod Splita*, II, Zagreb, 1983.
- Jerko Bezić, *Uvid u glagoljaško pjevanje s etnomuzikološkog gledišta*, Sveta Cecilija, god. XLII, 1, 1972.
- Frane Bulić, *Iz »Zapamćenja«*, Slovo, 1, 1952.
- Ante Jurić, *Antička i starokršćanska Salona / Starohrvatski Solin*, Solin, 1976.
- Lovre Katić, *Bilo jedno ubavo selo*, Split, 2007.
- Margetić, Lujo, »Provincijalni arhonti« *Taktikonta Uspenskog (s osobitim obzirom na arhonta Dalmacije)*, ZRVI 29-30, 1991., 46 – 48.
- Šime Marović, *Glazba i bogoslužje – uvod u crkvenu glazbu*, Split, 2009.
- Marinko Mikelić, *Bratovština Presvetog Oltarskog Sakramenta u Vranjicu*, Split, 2009.
- Franjo Rački, *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia*, Zagabriae, 1877.
- Izak Špralja, *Glagoljaško i starohrvatsko crkveno pjevanje*, Sveta Cecilija, Zagreb, 3, 2004.
- Vjekoslav Štefanić, *Nazivi glagoljskog pisma*, Slovo, 25-26/1976.
- Slavko Topić, *Pučki oblici u crkvenom pjevanju*, Crkvena glazba – priručnik za bogoslovna učilišta, Zagreb, 1988., 37 – 66.
- Petar Vlašić (urednik), *Hrvatski bogoslužbenik ili zbirka Večernjâ i nekih Jutrenja po novom Rimskom Brevijaru (s dodatkom raznih molitava, obreda i pjesama)*, Dubrovnik, 1923.

Bilješke

- Ova materija predmet je veće studije, koja je u pripremi i gdje će fenomen glagoljaškoga pjevanja biti obrađen u cijelosti – po različitim, zaokruženim segmentima – s naglaskom upravo na glazbeno-liturgijski korpus. Konkretno analize pučkih napjeva i same izvodačke prakse bit će također napose podrobnije obrađene u sljedećim radovima. Shodno tome i ovaj članak ima više uvodni karakter u spomenutu problematiku.
- Valja istaći kako pučko pjevanje i ostaci glagoljaške baštine u solinskom kraju do danas, ipak, nisu sustavno i u cijelosti obrađeni. Takva bi akcija, svakako, bila potrebna – s obzirom na golemo bogatstvo kojemu smo svjedoci – čak i neophodna, jer su pučko pjevanje i obredna praksa u pojedinim elementima na pragu zaborava.
- Koristim ovdje prigodu da za sve korisne informacije i savjete zahvalim Luki Joziću, nekadašnjem kliškom župniku, s. Aniti Perkušić, voditeljici kliškoga župnog zbora, s. Dulcelini Plavša, voditeljici crkvenih zborova u Mravincima i Kućinama i s. Arseniji Vidović, orguljašici u Vranjicu. Također veliko hvala i svim vrijednim pučkim pjevačima iz Klisa, Solina, Mravinaca, Kućina i Vranjica, na čijim su usnama sačuvani brojni drevni napjevi, koji i danas svjedoče silnu snagu povijesne opstojnosti te snažna i autentična izričaja.
- Što se tiče glagoljaške tradicije na solinskom području (Solin, Vranjic, Klis, Mravince i

Kućine), potrebno je reći kako se ono dijeli na dva razdoblja. Prvo, od početka glagoljaštva u IX. stoljeću, koje je tu zasigurno imalo dobro uporište, a trajalo je do XVI. i XVII. stoljeća. Taj period završava turskim razaranjima, koja su opustošila solinski kraj i uzrokovala silovit prekid tradicije. Drugo pak razdoblje nastupa po prilici sredinom XVII. stoljeća, nakon doseljenja stanovništva s drniškoga područja, iza čega nastupa kontinuirano njegovanje tradicije – sve do naših dana.

⁵ Usp. L. Katić, 2007, str. 13 – 29.

⁶ Praksa obrednoga pjevanja javlja se na tlu Europe već u prvim stoljećima kršćanstva. Ona pak slijedi orijentalnu tradiciju bogostavnoga hebrejskog hramskoga pjevanja, prenoseći ju u specifičan izričaj onoga što će na tlu Europe, u europskoj uljudbenoj sredini i duhovnom ambijentu doživjeti svoj dugi vijek postojanja. Razvijat će se brižno u krilu rimske Crkve i pripadajućega joj latinskog jezika. Praksu obrednoga pjevanja u rimskoj Crkvi unificirao je papa Grgur I. Veliki (590. – 604.), značajni reformator Crkve i obnovitelj bogoslužnoga pjevanja. Gregorijansko pjevanje (lat. *cantus gregorianus*) i sam svoj naziv duguje spomenutom papi. Tijekom stoljeća koja su uslijedila, usporedno s razvojem i organizacijom bogoslužja (a unutar njega i obrednoga pjevanja), izgradila se čitava mreža rubrika koje su bile

povezane s liturgijskim rodovima te obrednom dinamikom crkvene godine. Službeni gregorijanski repertorij obuhvaćao je dvije liturgijske sfere (koje se zapravo nadopunjuju), naime euharistiju (*Missa*), kao centralni oblik bogoslužja, i božanski časoslov (*Officium divinum*).

- 7 Tu treba spomenuti i pjevanje osebujnih *kolend(r)a*, tzv. *kolendravanje* – koje diljem našega priobalja također ima dugogodišnju, čak prastaru tradiciju – prilikom čega su veseli čestitari (koledari) izražavali najbolje želje svojim sumještanima (osobito onima videnijim). Solinska kolendra *Lipa grana od orija* izvrtan je primjer te vrste: odlikuje se višedjelnošću unutar koje se izmjenjuju različiti dijelovi poput zaziva i pozdrava domaćinu, nabiranja njegovih ukućana i darivanja, pohvala i zazivanja dobrih želja. Sam tekst kao i broj strofa (dosta ih je, istina, zapisano) bio je elastičan u smislu da nije bio čvrsto fiksiran: osobito je to moglo doći do izražaja poslije nekoliko početnih, stalnih strofa. Tekst se mogao improvizirati *ad hoc*, dakle na licu mjesta, što dosjetljivosti pučkoga duha svakako nije predstavljalo velik problem – vjerojatno više stanovit izazov da pojedini pjevač spjeva nešto duhovito! Ipak, nakon deklamiranja zadnjega stiha, *Bog ti dava sa svi' strana!*, prisutni bi pjevači prihvatili da u još dva navrata isti stih otpjevaju, ali na početnu melodiju invokacije, naglašeno, i da zaokruže dojam čitave cjeline.
- 8 F. Bulić, 1952, str. 39.
- 9 U tom smislu možemo i uz fenomen i pojam *klape* i *pučkih pivača*, *kantadura* povezati drevna rodovska uređenja i prastare zajedničarske veze. Naime uvijek je iskonski osjećaj za pojedine bitne sfere (među)ljudskih domena i odnosa nalazio načina da se (makar i nesvjesno) manifestira i u široj društvenoj zajednici. Slično tome, možemo ovdje spomenuti i broje *bratovštine* (*skule*), crkvena odnosno cehovska građanska udruženja, koja su na našim područjima nastajala još od razdoblja srednjega vijeka, a zadržala su se u nekim mjestima odnosno župama i do danas – istina, u daleko manjem broju i sa značajnom razlikom u svojoj naravi i funkciji. U prošlim vremenima bratovštine su se brinule za duhovne i materijalne potrebe svoje zajednice kao i za potrebe bogoslužja i mjesne crkve. I na solinskom su području, tijekom povijesti, djelovale mnoge bratovštine: u Solinu je tako postojala Bratovština Blažene Djevice Marije (koja je iz prije Solina djelovala u Vranjicu); na Klisu dvije,
- Bratovština sv. Roka (tzv. »rokovci«) i Bratovština Uznesenja Blažene Djevice Marije (Bratovština Velike Gospe); u Vranjicu dvije, Bratovština duša purgatorija i Bratovština Presvetog Oltarskog Sakramenta (koja od svih navedenih bratovština djeluje i danas); u Mravincima Bratovština sv. Ivana Krstitelja te u Kučinama Bratovština sv. Luke.
- 10 Neka ovdje bude spomenuto i djelo vlč. Šime Marovića (1952.), skladatelja i kapelnika splitske katedrale; naime *Misa Gospe od Otoka za mješoviti zbor, puk i orgulje* – skladana 1995. godine (Gospodine, Slava, Svet i Blagoslovljen te Jaganjče Božji). Praizveo ju je veliki mješoviti zbor »Kraljica Jelena«, pod ravnanjem Š. Marovića, na blagdan Male Gospe, 1995. godine. Djelo je to u kojem se na izvanredan način amalgamiraju dva idioma: prokomponirana tehnika skladanja i mjestimični doslovni citati uzeti iz stare *Solinske mise*. Sama prepoznatljiva motivika, koju je skladatelj primijenio i bogato ciklički razradio, opći je nazivnik ovoga djela te pridonosi njegovoj skladnosti, kao i tematskom jedinstvu.
- 11 J. Bezić, 1973., str. 77.
- 12 V. Štefanić, 1976., str. 36 – 37.
- 13 Budući da u bogoslužju Katoličke Crkve uz svećenika sudjeluju i nazočni vjernici laici (a unutar toga i kao pojedinci, solisti ili pak unutar skupine pjevača), sasvim je jasno da se naziv *glagoljaško pjevanje* ne može odnositi isključivo na pjevanje glagoljaških svećenika (popova) i klerika.
- 14 Misal je tiskan na hrvatskom pismu, uglatog glagoljici, i jeziku: drugo izdanje doživio je ovaj misal u Senju, 1494. godine, a treći put tiskan je u Veneciji, 1528. godine, kao pretisak prvotiska. Četvrti put misal je tiskan u Rijeci, 1531. godine, u tiskari Šimuna Kožičića Benje, pod nazivom *Misal hruacki*.
- 15 Katedra sv. Petra štovala se već od I. stoljeća kao simbol apostolske i učiteljske vlasti i tradicije.
- 16 Drugo značajno pismo kojim su se Hrvati u ovim krajevima služili bila je tzv. *bosančica* – podvrsta ćirilice, a sačuvana starija dokumentacija iz nekih župnih arhiva (Vranjic, Klis) svjedoči o njezinoj živoj uporabi u svakodnevnom životu. U vremenu Marka Marulića (1450. – 1524.) učeni Splitsani iz Marulićeva humanističkog kruga bosančicu su nazivali još i »pismo (h)arvacko«.
- 17 Knez Rastislav (846. – 870.) pozvao je u drugoj polovini IX. stoljeća u Moravsku iz Soluna braću Ćirila i Metoda. Oni su trebali među slavenskim narodima propovijedati

evanđelje. Želja mu je naime bila da njegov narod primi vjeru na vlastitom jeziku, pošto se bojao negativnog utjecaja germanskih misionara. U tom vremenu je i papa Ivan VIII. (872. – 882.), pismom hrvatskom knezu Branimiru (prva pol. IX. stoljeća – nakon 892.), 879. godine priznao hrvatsku državu. Sveta Stolica također je naklono gledala na ideju uvođenja narodu razumljiva jezika u bogoslužje: tako je i od pape ishodišteno odobrenje rada i propovijedanja na narodnom jeziku među Slavenima. Štoviše, papa je Metoda imenovao i srijemskim nadbiskupom. Mlađi brat Ćiril (svjetovnim imenom Konstantin), rođen je 826., a stariji Metod 815. godine: bili su sinovi carskoga drugarija Leona. Braća su u rodnom Solunu, okruženom Slavenima, stekla i prvu izobrazbu, a dobro upoznala i slavenski jezik. Konstantin je na slavenski jezik preveo dio *Biblije* kao i najnužnije crkvene knjige te, prema nekima, sastavio glagoljsko pismo. Njihovo poslanje zbog političkih i drugih interesa nije naišlo na blagonaklonost germanskih vladodržaca i svećenstva te su ih klevetama (najjači argument im je bila tzv. »trojezična teorija«, prema kojoj postoje samo tri sveta jezika na kojima se mogu obavljati vjerski obredi: hebrejski, grčki i latinski) primorali na odlazak i pravdanje pred papom Nikolom I. (858. – 867.). U Rimu ih je najzad dočekao Hadrijan II. (867. – 872.), pošto je njegov prethodnik umro. Poslanje Ćirila i Metoda shvatio je dobronamjerno te blagoslovio njihov rad. Ćiril je u Rimu i umro godine 869. (sahranjen je u crkvi sv. Klementa, gdje se danas čuvaju njegove relikvije), a njegov stariji brat nastavio je zajedničko djelo i apostolsko poslanje na području pod vlašću kneza Kocelja (860./861. – 874.). Zbog starog sukoba s germanskim klerom, Metod je preko dvije godine proveo u zatvoru. Ipak, usprkos brojnim poteškoćama, propovijedanje i djelo Solunske braće kao i njihovih brojnih učenika među slavenskim narodima urodilo je plodom. Papa Ivan Pavao II. (1978. – 2005.) apostolskim pismom *Egregiae virtutis* od 31. prosinca 1980. godine svetu braću Ćirila i Metoda pridružio je kao suzaštitnike Europe sv. Benediktu.

- 18 Valja spomenuti i pismo pape Inocenta IV. (1243. – 1254.), upućeno senjskome biskupu Filipu (1244./1246.? – 1257.) u kojemu mu odobrava da se, kao biskup, prilagodi običaju svećenstva svoje dijeze, te da, kao i oni, obavlja bogoslužje na posebnom jeziku (...) – na crkvenoslavenskom jeziku, za-

- pisanom glagoljicom. Inocent IV. ispravno primjećuje kako je »slovo podložno stvari, a ne stvar slovu« – tako i službeno odobrava slavljenje glagoljske liturgije.
- 19 Osnivanje teme Dalmacije bilo je vrhunac bizantskoga angažmana, a koincidira s dovođenjem kneza Zdeslava na vlast. Tema je bila bizantska administrativno-vojna jedinica na čijem se čelu nalazio strateg, koji je imao i civilne i vojne ovlasti. L. Margetić u svojem radu »*Provincijalni arhonti« Taktikonta Uspenskog (s osobitim obzirom na arhonta Dalmacije)*, 1991., str. 46 – 48, argumentira tezu da je tema Dalmacija bila osnovana po prilici 842. – 848. godine.
- 20 Usp. Š. Marović, 2009, str. 64.
- 21 U prvoj poznatoj hrvatskoj ispravi, koju je hrvatski knez Trpimir (»dux Chroatorum«) izdao u Bihacima 4. ožujka 852. godine, doznajemo kako je podigao samostan i u njega doveo čete braće (»catervas fratrum«), »...da ga marljive molitve redovnika oslobode od grijeha«. (Usp. F. Rački, 1877, str. 3 – 6.)
- 22 Taj događaj ovjekovječio je godine 1939. i solinski slikar Vjekoslav Parać (1904. – 1986.), na poznatoj freski kliške župne crkve Uznesenja BDM, s brojnim povijesnim prizorima iz života puka i mjesne crkve, s natpisom: »Trpimir knez crkvu klišku obdari«.
- 23 Usp. A. Jurić, 1976, str. 56, 57.
- 24 Monasi sv. Benedikta iz Nursije na Zapadu su najstariji red, osnovan u VI. stoljeću i dugo vremena njihovi su samostani bili žarišta vjere, kulture i pismenosti u čitavoj Europi, a posebice nakon što je Karlo Veliki (747. – 814.) proširio regulu (pravilo) sv. Benedikta na sve europske samostane.
- 25 Usp. J. Bezić, 1973, str. 8.
- 26 Pravo na staroslavenski jezik u bogoslužju bi imale samo one župe u kojima kontinuitet staroslavenskog bogoslužja nije bio prekinut, bez obzira na vanjske uzroke i razloge: svojevrijedno napuštanje staroslavenskog jezika od strane svećenika koji nisu poznavali glagoljicu, prekid glagoljske tradicije radi zabrane bečkoga nuncija Luigija Galimbertija iz 1877. godine i sl. Biskupi se taj popis nisu usudili sastaviti. »Naprotiv, na sastanku u Hvaru g. 1911. zamole Vatikan za dopuštenje da se odredba o popisu ne mora izvršiti. Ubrzo nakon toga započeo je Prvi svjetski rat. Pitanje glagoljskih župa u Dalmaciji ostalo je neriješeno.« (U: J. Bezić, 1973, str. 204.)
- 27 Od tiskanih dokumenata tome u prilog ide i postojanje pučkih crkvenih pjesmarica već u XVII. i XVIII. stoljeću, kao što su to *Pavlińska pjesmarica* (1644.) čuvena *Cithara octochorda* (koja je doživjela čak svoja tri izdanja: 1701., 1723. i 1757. godine). Ti primjeri pisanih i tiskanih djela, svakako, znače i upućuju na postojanje prakse i kulture crkvene glazbe, koja je zasigurno postojala i iz ranijih vremena od spomenutih izvora.
- 28 Staroslavenski institut u Zagrebu posjeduje zbirku snimaka glagoljskog pjevanja u trajanju od oko 120 sati (156 arhivskih vrpca, 79 radnih vrpca). Istraživanjem i rasvjetljavanjem problematike glagoljskog pjevanja kod nas su se bavili Franjo Kuhač, fra Bernardin Sokol, Božidar Širola, Ivan Matetić Ronjgov, Cvjetko Rihtman, Stanislav Prepek, Jerko Bezić, Ljubo Stipišić, Stjepan Španov, Gorana Doliner, Jerko Martinić, Izak Špralja, Mato Leščan, Š. Marović, Lucija S. Dulcelina Plavša i dr.
- 29 Ta je prastara praksa bila je poznata još i Grcima i Rimljanima te u svim kršćanskim crkvama, praktično do početka pojave i ustaljivanja notnoga pisma, negdje u X. stoljeću. Ipak, i nakon pojave notnoga pisma i na Istoku i Zapadu nerijetko se pjevalo napamet.
- 30 Papinski pohoditelj A. Valieri, 1579. godine, u svojoj vizitaciji za benediktinski samostan na otoku Pašmanu navodi: »Nullum librum cum canto habent pro choro, sed omnia cantant ex usu et memoria«. (J. Bezić, 1972., str. 14.)
- 31 Ipak, i tu se, zgodimice, može naići na osebnije pokrajinske (ili pak mjesne) običaje. Sjeverni Jadran tako poznaje izmjenjivanje pjevača i instrumentalnih odsjeka na sopilama u tzv. *alternatim* maniri. I uporaba orgulja u bogoslužju također nije zanemariva, naročito u onim crkvama koje su ih posjedovale. U Istri, Dalmaciji i na otocima do danas su se sačuvali i brojne vrijedne povijesne (često i umjetničke) orgulje (građene u pravilu po specifičnoj talijanskoj tradiciji gradnje orgulja). Ta činjenica za proučavanje glagoljštva nije od primarnoga značenja, ali je itekako pojava koja zaslužuje pozornost. Tako su gdjekad i seoski orguljaši orguljali za vrijeme pučkoga pjevanja, ponekad čak i u pratnji svećenikova pjevanja u njegovoj službi za oltarom (primjerice prateći *Pred-slovlje*).
- 32 J. Bezić, 1973, str. 182.
- 33 Primjetno je to i na čestom podizanju oltara diljem Hrvatske koji su bili posvećeni slavenskim apostolima, patronima Hrvat-sko-slavonske crkvene pokrajine, poput onih u zagrebačkoj ili đakovačkoj katedrali. I župna crkva Bezgrešnog začetca Blažene Djevice Marije u Kučinama na glavnom oltaru (bočni oltari danas su, kao i u Solinu, uklonjeni) ima sa svake strane oltarnoga retabla istaknute kipove sv. Ćirila i Metoda (s natpisima na uglatoj glagoljici na svakom kipu). Također, prikaz tih svetaca nalazi se još i u župnoj crkvi sv. Martina u Vranjicu (freska koju je 1927. godine izradio slikar Jozo Kljaković (1889. – 1969.), vranjičanin). I staro je vranjičko groblje nosilo ime sv. Ćirila i Metoda.
- 34 Spomenut ćemo ovdje i oproсни brončani medaljon (indulgencije za tzv. »vremenite kazne«) s križem i natpisom na staroslavenskome jeziku, iz 1901. godine, a iste medaljone su na dovratnicima ili istaknutim mjestima na ulazu u crkvu posjedovale brojne naše primorske glagoljske crkve. Natpis glasi: ISUS HRIST BOG ČLOVĚK (u križu), oko križa: ŽIVET ĆESARSTVUET VLADAET LĚTA 1901. Medaljon je uokviren natpisom: ĆĚLUJUŠTIM KRIŽ S V CRKVE VLOŽEN I IZREKŠIM OTĆE NAŠ PROŠTENIE 100 DNE JEDINOJU V DNE. Od crkava solinskoga kraja, koje su sve bile glagoljske, dvije posjeduju ove oznake: župna crkva u Klisu, na dovratnicima glavnoga portala, te župna crkva Bezgrešnoga začetca BDM u Kučinama, na stupu podno pjevališta (kora).
- 35 U pjevačkoj praksi na solinskom nerijetko možemo naići i na troglasno pa čak i četveroglasno pjevanje.
- 36 *Antifona 1.* (*Upravi, Gospode Bože moj, pred licem tvojim put moj*) koja se pjeva u *Psalam 5.* (*Čuj, Gospode, riječi moje*) iz *Jutrenje za mrtve*
- 37 Čvršću ritamsku strukturu posjeduju sve pjesme pisane u osmercu, himni te paraliturgijske pjesme.
- 38 I župnici su u povijesti svoje pjevače poučavali gregorijanskom pjevanju. Pjevači su prihvaćali napjeve, ali su ih često pojednostavljivali nesvjesno ih mijenjajući.
- Neka bude tako spomenut kliški napjev *Dan od gniva/gn'jeva* (*Proslidjenje ili Popivka Martuačká*, kako je označena u knjizi *Pisc-tole i evangelja priko svega godisca*, tiskanoj u Splitu 1857. godine), koji se do danas zadržao na Klisu u pjevanoj misi za mrtve (na dan sahrane). Kliški napjev ima specifičan *incipit* gregorijanske sekvence *Dies Irae*, nakon čega zbor preuzima napjev u tipičnoj »klapskoj« maniri:

39 Izak Špralja, 2004., str. 16.

- 40 Ovdje donosim tekst *Slave*, kako je i danas pjevaju crkveni Pučki pivači Gospe od Otoka: »Slava u višnjih Bogu. I na zemlji mir ljudem dobre volje. Hvalimo tebe. Blagoslivljamo tebe. Klanjamo se tebi. Slavimo tebe. Hvale uzdajemo tebi radi velike slave tvoje. Gospodine Bože, kralju nebeski, Bože Otče svemogućí, Gospodine Sine, jedinorođeni Isuse Krste. Gospodine Bože, Agnjče Božji, Sine Otca. Koji odnimaš grihe svita, pomiluj nas. Koji odnimaš grihe svita, primi moljenje naše. Koji sidiš ob desnu Otca, pomiluj nas. Jerbo si ti sam svet. Ti si sam Gospodin. Ti si sam Privišnji Isuse Krste. Sa Svetim Duhom, u slavi Boga Otca. Amen.«
- 41 Zanimljiv se zapis nalazi u vranjičkoj Knjizi umrlih, za godinu 1743., gdje stoji zabilježeno: »Bratimi učiniše u crkvi svetog Martina vosak i kantaše misu za bratima Ivana Bulića...« (U: Marinko Mikelić, 2009, str. 16.)
- 42 Neporomjenjivim misnim dijelovima pripadaju: Gospodine, smiluj se/Gospodi, pomiluj (*Kyrie*), Slava/Slava (*Gloria*), Vjeronanje/Vjeruju (*Credo*), Svet i (u njegovu okviru) Blagoslovljen/Svet i Blagosloven (*Sanctus et Benedictus*) te Jaganjče Božji/Aganče Boži (*Agnus Dei*). Što se tiče pokojničke mise (lat. *Requiem*), ona ne sadrži Slavu i Vjeronanje, dok je Jaganjče Božji ponešto modificiran.
- 43 Za Božanski časoslov kaže se da – uz misu koja je najvažniji oblik katoličkog bogoslužja – ima superiornu vrijednost u odnosu na druge oblike molitve. To je i drevna tradicija kršćanskih crkava, baštinjena još od apostolskih vremena. Liturgiju časova sačinjavaju sljedeći dijelovi: služba čitanja, jutarnja (*jutrenja*), sSrednji čas (tzv. *mali časovi*: treći, šesti i deveti), večernja i povečerje. Najvažniji časovi časoslova su jutarnja i Večernja – a koji su se u solinskom kraju, kao i u ostatku Dalmacije i primorske Hrvatske, vjekovima svečano obavljali pjevajući.
- 44 Pretkoncilska liturgija Velikoga tjedna bila je osobito dinamična i opsežna: na Veliku srijedu, Četvrtak i Petak, uvečer se u crkvi

pjevao (anticipirao) *matutin (jutrenja)* i *laude (pohvale)* od sljedećega dana. *Jutrenja Velikoga četvrtka* pjevala se u Veliku srijedu uvečer – ovo bogoslužje puk je nazivao *baraban*. Od napjeva koji su se pritom izvodili velikom ljepotom odlikovali su se tzv. *otpjevi (responzoriji)* i *tužaljke/plačevi (lamentacije)*, kao i različita *štenja*. Tako se pjevao osebujni *Pláč Jeremije proroka, Pjesan Mojsijeva* (Izl. 15), *Pjesan Zaharije* (Lk. 1) i dr.

- 45 Problematika paraliturgijskih tekstova i napjeva podrazumijeva one elemente i obrede kojih nema u *Rimskom obredniku (Rituale Romanum)*, niti ih sadrže *Propriji* (posebni vlastiti obrednici) pojedinih crkvenih biskupija (partikularnih, mjesnih crkvenih zajednica). Ipak, oni se svojom dinamikom i konstrukcijom više ili manje logično i skladno uklapaju u propisane službene crkvene liturgijske čine.
- 46 Usp. S. Topić, 1988., str. 61.
- 47 U Splitu je u XVIII. st. zabilježeno oko četrdeset bratovština – one su najčešće nosile ime titulara svoje mjesne crkve ili (bratimskog) oltara.
- 48 Ove sam godine na blagdan Uzvišenja Sv. Križa, 14. rujna, u crkvi Sv. Križa u Velom Varošu u Splitu prisustvovao pjevanju svečane liturgije, večernje i mise, prilikom čega su velovaroški pjevači pjevali kako to običavaju već godinama. Na osebujnu dijalektu i sebi svojstvenu melosu izveli su mnoge drevne napjeve, a u večernjoj su pjevali, kao i nekada, svih pet psalama. Podsjetimo se kako je upravo pjevanje starih pjevača iz Veloga Varoša nadahnulo i našega skladatelja Borisa Papandopula (1906. – 1991.) te je 1935. godine skladao svoje čuveno djelo, *Muku gospodina našega Isukrsta* (po Ivanu), oratorij za sole i muški zbor *a cappella*, op. 61.
- 49 Mnogi se od spomenutih naslova – ukoliko nisu nestali ili uništeni uslijed povijesnih okolnosti – i danas mogu naći po župnim arhivima solinskoga (i, naravno, širega dalmatinskog) područja. Svi su ovi priručnici, gotovo u pravilu, doživjeli svoja višestruka izdanja.

50 Za spomenuti je ovdje i kako je *Hrvatski bogoslužbenik* bio tiskan i za naše iseljenike u Americi. O tome vrijednom djelu nažalost nema ni spomena u *Općemu religijskom leksikonu*, a ni u *Hrvatskoj enciklopediji*.

51 Usp. J. Bezić 1983., str. 13.

52 U najnovijem vremenu osobito se važno osvrnuti i na svojevršne (neminovne) preokrete (koji su često značili i lom u praktičnu izričajnu i kontekstnu) i neizbježne prilagodbe te na osebujne rezidue, prave relikte koji su preživjeli do naših dana kao glazbene (i jezične) fleksije otrgnute njihovu izvornom kontekstu.

53 Spomenimo tako primjerice pjevanje antifone *Razdijeliše među se haljine moje* (s pripadajućim psalmom) na Veliki četvrtak, koji je otrgnut svojem izvornom kontekstu. Ta se antifona prije pjevala (ili recitirala) prigodom tzv. *razmetanja oltara* (ukoliko ih je bilo više u crkvi – svih, osim onoga na kojemu će biti pohranjen Oltarski Sakrament) – dakle za vrijeme samoga *liturgijskog čina ogoljavanja oltara* (uklanjanja oltarnika i svijećnjaka), koji ima svoje dublje značenje i simboliku. Danas se, primjerice u Solinu, spomenuta antifona s psalmom pjeva na kraju mise Velikoga četvrtka, na početku obreda klanjanja – bez da prati sam čin *razmetanja oltara*. Na taj način ovaj napjev možemo promatrati upravo kao »glazbenu relikviju«, bez značajnije liturgijske funkcionalnosti.

54 Na jutarnjoj za mrtve; *Štenje I. (Job 7, 16 – 21)*: »Prosti mi, Gospode: jer su ništa dani moji. Što je čovjek, da ga mnogo cijeniš? ili što prislanjaš uza nj srce svoje? Pohađaš ga za rana i iznenada iskušavaš njega? Dokle me nećeš poštedjeti, i pustiti me, da progutam slinu svoju? Sagriješio sam; što ću ti činiti, o čuvaru ljudski? Zašto si me postavio naprotiv tebi, te sam postao sebi samomu težak? Zašto ne dignesh grijeh moj, i zašto ne ukloniš bezakonje moje? Evo sad ću leći u prah; i ako me sutra potražiš, neće me biti.« (Preuzeto iz: P. Vlašić 1923., str. 376.)

55 L. Katić, 2007., str. 70.